
Jasna ČURKOVIĆ

Prethodno priopćenje

Sinj

IZGRADNJA
IDENTITETA NA
TEMELJU PAMĆENJA
I ZABORAVA

Tema pamćenja u posljednja dva desetljeća očituje svu svoju dijalektiku, baš kako je osamdesetih godina navijestio povjesničar P. Norra u svojoj knjizi *Les lieux de mémoire*, gdje kaže da se o pamćenju govori samo zato što više ne postoji. Tako, zbog činjenice da je pamćenje u krizi te drastično blijedi uslijed sve više umjetnog pamćenja i preopterećenosti, količinom informacija ili negativnim nabojem, sve je više literature i rasprava o pamćenju.

Usporedno s krizom identiteta događa se svojevrsna “eksplozija govora” o identitetu. Pitanje identiteta uvijek je bilo dio procesa stvaranja zapadne misli i u formaciji kulturnih i društvenih tradicija, dok se danas u multietničkim i multikulturalnim društvima događa “opće topljenje identiteta”, slabe autoritet te hijerarhija vrijednosti. Antropološki preokret svojstven postmoderni u prvi plan stavlja paradigmu razlika, a ne identiteta.

Odnos između pamćenja i identiteta na poseban je način u središtu od početka 1990-ih godina, kada su nastupile kulturne, političke te geografske promjene u Srednjoj i Istočnoj Europi. Padom željezne zavjese i prepreka između Istoka i Zapada počelo je razdoblje “odmrzavanja memorija”, koje su dugo bile strogo nadzirane. Buđenjem pamćenja, i sam identitet postavlja se u novi kontekst.

Primarni cilj ovog članka jest pojasniti što je pamćenje, kako ono utječe na formiranje identiteta, te kako identitet utječe na naše djelovanje, odnosno na praksu pamćenja. Upravo u praksi pamćenja ističu se moralna dimenzija i odgovor na pitanje zašto se etika bavi pamćenjem¹. Pokušat ćemo na osnovi primjera tragičnog pamćenja (jer kroz tragično pamćenje dobiva na emocionalnom naboju i tako na važnost) izdvojiti kriterije prema kojima

---

1 Radi se o prilično neistraženoj temi na području etike i teologije. O tome se nešto više počinje govoriti zahvaljujući dokumentu teološke komisije Spomen i pomirenje, napisanome na poticaj Ivana Pavla II.

bi se trebao odrediti ispravan odnos prema prošlosti. U ovom radu, osim jedne ilustracije ophođenja s pamćenjem (usporedba između sjećanja na bitku na Krbavskom polju i bitku na Kosovu polju), rad uglavnom općenito prilazi zadanoj temi i predstavlja samo početnu teorijsku skicu za jednu buduću razradu o utjecajima pamćenja.

Distinkcije: povijest i tradicija

Za ispravno razumjevanje pamćenja, nužno je razlikovati taj od druga dva vrlo srodna pojma, koji se usko tiču pamćenja ali se od njega ipak razlikuju. Prva dužna distinkcija odnosi se na razlikovanje pojmova povijesti i pamćenja. Zajednička im je usmjerenost na prošlost kao vremensku dimenziju, ali se pritom služe različitim metodama te prošlosti pristupaju na različite načine. Povijest istražuje i postavlja hipoteze, skeptična je prema analizi izvora i vrednovanju njihove autentičnosti, oprezna je i temeljita u interpretaciji, dok je pamćenje živo, uvijek usmjereno na određene skupine, u stalnoj promjeni a nesvjesno tih promjena, osjetljivo na razne upotrebe i zloupotrebe, osjetljivo na dugo potiskivanje i naglo buđenje². Povijest je, dakle, interpretacija prošlosti s distance, hladno objektivna, dok je pamćenje nabijeno emocijama, jer ga one potiču, često je fragmentarno, tendenciozno, i zato podložno iskrivljavanju. Cilj historiografije ili povijesti jest dati točan pregled povijesnih zbivanja, dok pamćenje iz njih nastoji izvući smisao i značenje za određenu skupinu kako bi ga uvijek aktualiziralo u sadašnjosti radi stvaranja kolektivne svijesti.

Za još podrobnije razlikovanje povijesti i pamćenja možemo se poslužiti spoznajama Aleide Assmann, koja je istraživala tzv. kulturno pamćenje. Prema njezinu mišljenju, pamćenje je vezano za jednog nositelja koji može biti skupina, institucija ili pojedinac, dok povijest ne mora biti vezana niti za jednog posebnog nositelja. Ona pripada "svima i nikome", objektivna je i prema tome više neutralna u odnosu prema procesima formiranja identiteta; pamćenje povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost tako što prošlost 'oživljava' u sadašnjosti, dok povijest radikalno odvaja prošlost od sadašnjosti i budućnosti i prošlost stavlja u vremenski zatvoreno razdoblje; pamćenje posjeduje selektivnu notu i objekt njezina interesa nije sveukupna

---

2 Usp. CAVALLI, A., "Memoria" u *Enciclopedia delle scienze sociali*, vol. V, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma 1996.,602.

prošlost, dok se povijest posvećuje svemu što je prošlost i svaka pojedinost ima neku važnost; pamćenje prenosi vrijednosti, čak i negativne, koje onda oblikuju identitet i utječu na stvaranje etičkih normi, a povijest prenosi činjenične istine, dok vrijednosti i etičke norme nisu od njezina prvenstvenog interesa³. U procesu stvaranja identiteta, memorija/pamćenje ima kohezivnu ulogu, kojom jamči specifičnost i homogenost skupine, dok povijest nema tu snagu⁴. Pamćenje ne teži prema formalnim dokazima, stavlja uspomene u sakralni prostor, sklono je apsolutizirati prošlost, stvarati mitove te amneziji određenih povijesnih činjenica, a historiografija pokušava relativizirati i demistificirati činjenice prošlosti, i tako ih na određeni način učiniti univerzalnima⁵.

Na temelju rečenoga, pogrešno bi se moglo zaključiti kako povijest u historiografskom smislu ne podliježe rizicima nedosljednosti i pristranosti, što se događa u slučaju pamćenja. Opće je poznato da se i povijesni udžbenici neprestano podvrgavaju ispravljanju i revizijama. Stoga je ispravno reći da manipulacija prošlošću (povijesnim istinama i činjenicama, što smo mogli vidjeti s obzirom na totalitarne režime ovog stoljeća) nužno utječe na kreiranje pamćenja, a time i na promoviranje vrijednosti i normi, tako da i ova potonja postaje zloupotrijebljena. Dakle, nije upitan uzajaman odnos povijesti kao historiografije i pamćenja, jedno je obilježeno i uvjetovano drugim, zato bi bilo posve pogrešno njihovo razdvajanje, kao i potpuno poistovjećivanje. Radi se zapravo o dva međuovisna modela odnosa prema prošlosti, tako što povijest čini pamćenje objektivnijim, a pamćenje povijesti daje dušu i životvorost.

Druga važna distinkcija jest ona između pamćenja i tradicije. Tradicija je samo jedan oblik pamćenja, dok su mehanizmi i kanali pamćenja u službi prenošenja tradicije. Tradicijom se označavaju modeli ponašanja koji su prepoznati kao vrijednost i kojima je stoga svjesno dodano kulturno značenje, te su posljedično smatrani korisnima za procese socializacije i prenošenja na buduće naraštaje. Danas, unatoč revalorizaciji tradicije od znanosti i kulture, u društvu i svakodnevnom životu, tradicija sve više gubi sposobnost akcije, dinamičnosti i usmjerenosti na buduć-

3 Usp. ASSMANN, A., Ricordare, Forme e mutamenti della memoria culturale, Il Mulino, Bologna 2002., 148.

4 Usp. HALBWACHS, M., La memoria collettiva, Unicopoli, Milano 1989.

5 Usp. NORRA, P., Entre mémoire et histoire u A. ASSMANN, Ricordare..., 148; TRAVERSO, E., Il passato: istruzioni per l'uso. Storia, memoria, politica, Ombre corte, Verona 2006., 27.

nost, a više se promatra kao mrtav teret bez mogućnosti da se uskladi s uvjetima i potrebama sadašnjosti. Kako bi se tome oduprle, religije su oduvijek pozivale na njegovanje tradicijske baštine, te su se u tom smislu smatrale čuvarima tradicije i pamćenja. Preko kanonizacija i beatifikacija osoba, mjesta, objekata, one su dale temeljni doprinos za promociju određenih ljudskih vrijednosti, koje su i danas dio naših tradicija.

Što se tiče odnosa tradicije i pamćenja, može se reći da imaju puno zajedničkog. Kao načini prenošenja vrijednosti i normi, tradicije odbijaju apsolutni subjektivizam i teže univerzalnosti. Tradicija nije kult prošlosti ni nostalgija za određenim vremenom, nego je okrenuta budućnosti. Zapravo, čim se tradicija promatra statično, kao mrtav teret, ona prestaje imati smisla kao tradicija⁶. Pamćenje unutar tradicije jest funkcija kroz koju su vrijednosti shvaćene neupitnima, kao razlog pamćenja, prenose se s generacije na generaciju. Tradicija, dakle, treba pamćenje i samo je jedan od njegovih modaliteta, posjeduje pozitivnost sadržaja koji prenosi, dok je pamćenje širi pojam od tradicije, promjenljive je prirode, često tragične, odnosno pretpostavlja i stanja koja nemaju pozitivnu vrijednost, ali iz kojih se ona može steći.

Pamćenje kao rekonstrukcija prošlosti

Kako bismo ukratko objasnili fenomen pamćenja, možemo spomenuti dvije temeljne ideje koje ono podrazumijeva: pamćenje je skup pohranjenih informacija, ali također mreža aktivnosti i funkcija. Nije vjeran registrator prošlosti, nego njezina interpretacija i nastojanje da se prošlosti pruži određeno značenje, zbog čega je pamćenje uvijek dinamično i aktivno, u neprestanoj preobrazbi. Činjenice su neizbrisive, ali ne i značenje koje im se pridaje i koje može biti promjenljivo.

Znači, ako je pamćenje organizirano na takav prilagodljiv način, ono pretpostavlja određenu selekciju ili izbor⁷. Francuski sociolog M. Halbwachs je postavio temelje

---

6 VENEZIANI, M., *Di padre in figlio. Elogio della tradizione*, Editori Laterza, Roma-Bari 2002., 3.

7 Značajno je istraživanje koje je proveo F. Bartlett, a koje nastoji analizirati serijsku reprodukciju događaja. Za taj eksperiment, Bartlett se poslužio knjigom *The War of Ghost* te je zatražio od raznih pojedinaca da prepričaju istu priču u određenom vremenskom roku, koji je mogao iznositi nekoliko godina. Prepričani događaj se vrlo mijenjao. Karakterističan nije bio samo rezultat, skraćena verzija događaja i netočnost donesenih imena, koji su pokazivali pogreške u reprodukciji. Pojedinci su na neki način smještali

za istraživanje kolektivnog pamćenja i tako ga oslobodio od individualnog pristupa. Prema njemu, pamćenje je isključivo kolektivni fenomen, a razvija se preko vanjskih impulsa i formira zahvaljujući jeziku, aktivnosti, komunikacijama i afektivnim vezama u društvu. Ne postoji individualno pamćenje koje nije isprepletено s društvenim okvirima koji dopuštaju njegovu upotrebu kao komunikativnog oblika poznavanja prošlosti. Svaka naša uspomena obojena je društvenim aspektom, našom kulturom, i odnosi se na procese pohranjivanja uspomena u svijest, kao i na njihovo prenošenje i čuvanje⁸.

Činjenica da je individualno pamćenje vezano za kolektivno, daje mu mogućnost rekonstrukcije kroz skupinu, jer ono se uvijek oblikuje kroz interese i osjećaje koji su djelatni u sadašnjosti. Stoga, smatra Halbwachs, u pamćenju prošlost nikada nije do kraja prisutna ni pristupačna, te se nijedno pamćenje ne smije smatrati vjerno originalu, nego ostaje i zove se pamćenjem samo ono što svaka epoha, svako društvo, radeći na svojim aktualnim strukturama, jest u stanju rekonstruirati. Za Halbwachsa, dakle, prošlost nije dostupna, osim kroz proces rekonstrukcije⁹.

Uloga pamćenja u izgradnji identiteta. Pamćenje kao ono koje jamči prostorno-vremenski kontinuitet ima bitnu ulogu koja nekom narodu osigurava identitet. Biti Hrvat znači i pamtiti ponešto o hrvatskoj prošlosti, kulturi, posebnostima itd. Biti Ličanin znači znati nešto i o osobitostima Like, o njezinoj tradiciji, običajima, posebnostima, po nečemu se razlikovati od drugih. Pamćenje je, dakle, pretpostavka identiteta jer sebe ne možemo razumjeti a da se ne stavimo u širi kontekst bilo osobne bilo kolektivne prošlosti.

Sjećati se pak ne znači znati napamet određene podatke iz prošlosti, nego biti obuzet prošlošću, i na odre-

---

priču u svoj društveni kontekst i njime je uvjetovali. Ponavljanja su pokazala čak logičniji i racionalniji slijed događanja nego što je bilo u izvornom događaju, jer su pripovjedači propuštali one zbudjujuće detalje koji su se činili bizarnima ili nevažecima, dok su dodavali neke informacije koje su im se činile logičnima te koje su čitav događaj činili vjerojatnijim. Taj primjer pokazuje ono o čemu je govorio Bartlett, tj. da su funkcionalni mehanizmi ljudskog pamćenja aktivni a da toga nisu svjesni njihovi nosioci. Usp. BARTLETT, F., *La memoria. Studio di psicologia sperimentale e sociale*, Agnelli, Milano 1974.

8 Usp. HALBWACHS, M., *La memoria collettiva*, Unicopli, Milano 1987; ID., *I quadri sociali della memoria*, Ipermedium, Napoli 1996.

9 Usp. HALBWACHS, M., *La memoria collettiva...*, 79-122; T. GRANDE, *Il passato come rappresentazione. Riflessioni sulle nozioni di memoria e rappresentazione sociale*, Rubbettino Editore, Messina 1997., 18-23; CONNERTON, P., *Come le società ricordano*, Armando Editore, Roma 1999., 43-47.

đen način uključiti prošlost u sadašnjost, učiniti prošlost živom. Distinkcija između povijesti i pamćenja važna je i za stvaranje identiteta. Na osnovi nje A. Assmann predlaže razlikovati funkcijsko od arhivskog pamćenja¹⁰. Funkcijsko pamćenje (ne ono arhivsko, odnosno pamćenje a ne povijest/historiografija) izgrađuje identitet. Osoba svjesno povezuje uspomene i iskustva u strukturu koja određuje život i nudi sredstva za orijentaciju i djelovanje. Uloga funkcijskog pamćenja jest napraviti selekciju između onoga što je od povijesnih činjenica značajno, nabijeno smislom i onoga što predstavlja amorfnu masu činjenica. Dakle, funkcijsko pamćenje je selektivno, jer doziva u svijest samo dio sadržaja pamćenja. Pamćenje daje smisao događajima, dok smisao stabilizira i učvršćuje pamćenje. To pamćenje kao smisleni sadržaj oblikuje identitet. Arhivsko pamćenje je skup sjećanja koja nisu organizirana i upotrebljiva, te ostaju izvan funkcijskog pamćenja, budući da nemaju naročiti smisao, te se zaboravljaju. Takav način pamćenja ne suprotstavlja se funkcijskom pamćenju, već sačinjava njegovu bazu. Njihov recipročan odnos je nezostavan, jer funkcijsko pamćenje bez arhivskog postaje fantazma i mit, a arhivsko bez funkcijskog je samo masa informacija bez smisla i dubljeg značenja. Zato arhivsko pamćenje služi kao korektiv koji ispravlja i podupire ovo funkcijsko, dok ono usmjerava i nadahnjuje arhivsko¹¹.

Osim toga, korisno je spomenuti dvojak odnos između pamćenja i identiteta: pamćenje je ono što subjektu omogućuje da prepozna sam sebe i da posjeduje svijest o sebi kroz protijecanje vremena, ali identitet također provodi selekciju sjećanja te daje prednost jednim uspomena pred drugim, jer je i identitet pojava koja nastaje kroz selekciju određenih uspomena i zaboravljanja drugih. Drugim riječima, pamćenje sadržava više podataka nego što se njima služi identitet te identitet oblikuje pamćenje jednako kao što pamćenje oblikuje identitet. Između te dvije pojave mogu nastati sukobi kada se pamćenje suprotstavlja identitetu koji neki subjekt želi usvojiti u određenom trenutku¹². Često, dakle, pamćenje kroji i oblikuje poželjni politički i društveno korisni identitet.

10 Usp. ASSMANN, A., *Ricordare...*,107.

11 Usp. Isto, 159.

12 Konflikti se najčešće događaju kada se radi o traumatskom pamćenju. O tome svjedoče oni koji su preživjeli holokaust. Događa se da njihov emocionalni odnos prema prošlim događajima ponekad trpi zbog hladno objektivne historiografije.

Zaborav u izgradnji identiteta. U mnogim kulturama zaborav se smatrao metaforom za smrt i zato ga je trebalo nijekati, dok je pamćenje značilo produžetak života¹³. Tako, ako je pamćenje konstruktivno, zaborav se smatrao razornim¹⁴. Za razliku od tog negacijskog pristupa, zaborav kao ono što negira i onemogućuje pamćenje, ima važnost i korist u rekonstrukciji pamćenja. Paradoksalna ideja jest da je zaborav nužan bilo pojedincu, bilo društvu, jer je cijeli naš praktičan život, individualni i kolektivni, obilježen zaboravom. Zaboravljamo jučer kako bismo se bolje koncentrirali na ovo danas.

Međutim, zaborav nije samo nužan, nego ima određenu vrijednost¹⁵. Stopostotno pamćenje bilo bi nepodnošljiv teret za ljudsku svijest. Tako zaborav ima zaštitnu funkciju u svakodnevnicu, jer nas štiti od opasne prenatrpanosti informacijama i viška stimulansa¹⁶. Iz toga proizlazi logičan zaključak da je ponekad potrebno isprazniti pamćenje kako bi ono bilo što efikasnije i prijemljivije za usvajanje novih informacija. Tako uz pamćenje, i zaborav ima svoju ulogu kao nezamjenjiv aspekt u procesu izgradnje identiteta, tako da krajnji rezultat i aktualni smisao našeg identiteta zapravo jest interakcija između pamćenja i zaborava.

Bolno pamćenje u stvaranju identiteta. Što su uspomene na prošlost bolnije, one postaju više pamtljive. Kad nas nešto boli, ono nas stalno podsjeća na uzroke boli, tako da nam stalno donosi pred oči prošle činjenice koje uzrokuju sadašnju bol. Na taj način nekadašnja patnja jača pamćenje, osim u slučajevima totalne amnezije. Svi teoretičari pamćenja se slažu da, u većini slučajeva, što je neki događaj doživljen emotivnije, to će i pamćenje biti trajnije i detaljnije.

13 CAVICCHIA-SCALAMONTI, A. – PECCHINENDA, G., *La memoria consumata*, Ipermeduim libri, Napoli 1997., 71.

14 Usp. TOTA, A. L., "L'oblio imperfetto" in AA. VV., *Il linguaggio del passato. Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico*, u izdanju M. Rampazi i A. L. Tota, Carocci, Roma 2005., 62.

15 Usp. ROSSI, P., *Il passato, la memoria, l'oblio*, Il Mulino, Bologna 2001., 167.

16 O tome svjedoče brojni primjeri u književnosti među kojima se ističe Borgesova knjiga *Funes ili o pamćenju*. Ona govori o pojedincu koji ima savršeno pamćenje. Iako je Borgesov lik književna izmišljotina, poznata je prava patologija pamćenja, poznata pod nazivom Korsakov sindrom. Oliver Sack je prikupio 24 patološka, slučaja koji posjeduju savršeno pamćenje. Radi se o slučajevima koji se karakteriziraju kao hipertrofija ili opterećenost pamćenja, te koji pamteći događaje života do u najsitnije detalje, nisu sposobni stvoriti smislenu sliku o sebi, odnosno imati svijest o vlastitu identitetu. Usp. O. SACKS, *L'uomo che scambiò sua moglie per un capello*, Adelphi, Milano 1986.; LURIJA, A. R., *Viaggio nella mente di un uomo che non dimenticava nulla*, Armando, Roma 1979.

S obzirom na odnos pamćenja i bolnih emocija psihoanaliza, s Freudom na čelu, dala je temeljni doprinos. Pokazala da je pamćenje može sačuvati i ono što se nije uklopilo u razvoj svijesti, odnosno potisnuto je te na izravan način ne sudjeluje u stvaranju identiteta. A potisnuto pamćenje ostaje uvijek kao tempirana bomba, kritičan i destabilizirajući čimbenik ili kao prikrivena kritika sadašnjosti u ime podsvjesnih želja i težnja. Dok mnoštvo podataka ne ostaje zapamćeno jer se smatraju beskorisnim, psihoanaliza drži da se potiskuju jer su prijatna za pojedinca i zato su zakopani u podsvjesno¹⁷.

Sjećanja nisu kopija onog što se dogodilo, nego rekonstrukcije u trenutku prisjećanja, kada stanje mozga može utjecati na formiranje pamćenja. Krhkost pamćenja i njegova neotpornost prema modifikacijama od novih događaja, široko je dokumentirana u mnogim studijama¹⁸. Tako emocije, osobito one bolne, na dvoznačan način utječu na pamćenje i filtriraju ga. S jedne strane promoviraju pamćenje (ono za što smo emotivnije vezani i do čega nam je stalo nastojimo prenijeti i budućim naraštajima), a s druge ga strane iskrivljavaju¹⁹.

Što je jedan događaj više emocionalno nabijen, više je prisutan u svijesti, te se osoba prema njemu odnosi subjektivnije, a time je rizik od zlouporabe i iskrivljanja veći. Ponekad žrtva, jer je jedanput bila žrtva, svim svojim

17 Psihoanaliza također tvrdi da nijedna uspomena nije izbrisana, nego samo potisnuta. Da je povijest neuništiva, to je i jedna od temeljnih tvrdnji S. Freuda. Ono čega se ne sjećamo, nikada nije ni bilo svjesno zapamćeno. Prema onome što je potisnuto, jer je previše bolno, pojedinac nije ravnodušan, već naprotiv previše emotivno vezan i stoga traumatična iskustva nastoji udaljiti iz svijesti. Dakle, nemoguće je pokopat sjećanja, jer kako se govorilo, grobovi sjećanja su često spomenici i svetišta koji zapravo hrane uspomene. Usp. S. FREUD, Ricordare, ripetere e rielaborare, u ID., Opere 1912-1914, vol. 7., u izdanju C. L. Musatti, Boringhieri, Torino 1977., 353-361; Usp. BOOTHE, B. – STRAUB, J., "Freud, Sigmund" u Dizionario della memoria e del ricordo, u izdanju N. Pethes - J. Ruchatz, Mondadori, Milano 2002., 215-217.

18 Usp. LE DOUX, J., The Emotional Brain. The Mysterious Underpinnings of Emotional Life, A Touchstone Book, New York 1998., 210.

19 Kad postoje snažne emocije, najčešće je riječ o nepotpunom pamćenju, što još ne znači da je ono iskrivljeno. Usp. REISBERG, D. – HEUER, F., "Memory for Emotional Events" u Memory and Emotion, u izdanju D. Reisberg i P. Hertel, Oxford University Press, Oxford, 2004., 10. Iskrivljeno je ono pamćenje u kojem se dodaju novi i izmišljeni elementi ili tzv. false memory syndrome, koji se kao koncepcija smješta unutar procesa rekonstrukcije i razvija se polazeći od 30-ih godina u Americi u vezi sa seksualnim zlostavljanjima u djetinjstvu. Označava razliku između iskustava (input) i njihovih uspomena (output), koja se podudara s gubitkom informacija ili njihovim iskrivljavanjem. Promjena koja se događa falsifikacijom događaja stavlja se u odnos sa čimbenicima koji se događaju poslije, i koji zapravo pridonose tome da pojedinac iskrivljava ili zaboravlja stvarno dogođeno iskustvo.

budućim lošim postupcima daje opravdanje i uvjerljivost. Ako je patnja ugrozila njezin moralni svijet i vrijednosti, osoba se osjeća kao da ima pravo ne poštovati svijet moralnih vrijednosti. Toga smo svjedoci i na kolektivnoj razini. Postoje narodi koji su zbog činjenice da su patili (a nema naroda koji nije patio) ugradili u kolektivnu svijest o sebi mogućnost da se neprestano mogu žaliti i prosvjedovati, služe se retorikom žrtava kako bi izvukli političke prednosti i oslobodili se međunarodnih zakona. U tom smislu prošlost se koristi za osvetu i poticanje mržnje.

Dva suprotna načina ophođenja s pamćenjem.

Kao ilustracija modaliteta pamćenja mogu se usporediti dva posve drugačija ophođenja s prošlošću: bitka na Krbavskom i bitka na Kosovu polju, dakle obje bitke s velikim gubicima. Kad su Turci 1493. porazili hrvatsku plemićku vojsku na Krbavskom polju, raselilo se mnoštvo svijeta na područje zapadne Ugarske, odnosno Gradišća. Tijekom "dva stoljeća hrvatskog plača" Lika je zasigurno izgubila dio svojeg razvojnog kontinuiteta. Osmanlije su 1527./28. zavladao čitavom Likom i Krbavom te su uništili i devastirali sve što je u ličkim prostorima otprije postojalo. Građevine, osobito crkve, kao materijalni objekti koji potpomažu sjećanje, uglavnom su bile razorene²⁰. To je ono poznato načelo, kojega su se držali i Srbi u Domo-vinskom ratu, da treba uništiti mjesta kulture, spomenike, crkve – sve što ima korijen, tradiciju, što sjeća na Hrvate. Poraz u bitki na Krbavskom polju, iako značajan povijesni događaj, ipak se nije uzdignuo na religiozno-mitološku razinu, na kojoj bi se gradio lički ili hrvatski identitet. Nije poznato da su Ličani na osnovi svojeg stradanja na Krbavi protiv Turaka stvorili legendu koja bi mogla pozivati na stoljetnu osvetu. Pamćenje bi trebalo biti upravo suprotno. Trebalo bi spriječiti da se isto ponovi. To je ispravno ophođenje s pamćenjem.

Naprotiv, različita je uloga Kosovske bitke, kao povijesnog događaja i metafore u izgradnji srpskog kulturnog i nacionalnog identiteta. Na osnovi te bitke Srbi su bili skloni izgraditi mit o sebi i formirati tzv. identitet žrtve. Identitet žrtve je predaja koju podupiru i neke srpske institucije, a ukorijenjena je u dugoj mukotrpnj prošlosti. To je teza o uroti i djelovanju "podzemnih sila", tako da se identitet ne gradi u odnosu prema nekoj vrijednosti, ne dakle identitet "za", nego identitet protiv drugoga. To je također prouzročilo osjećaj stalne nesigurnosti, seobe i

20 Iako treba istaknuti da spomenici gledaju u prošlost, ali riječi vode sadašnjost i poučavaju o budućnosti. Usp. MATSUDA, M., *The Memory of the Modern*, Oxford University Press, New York 1996., 62.

promjene granica te strah od iskorjenjavanja i progona. Takvo nasljedno obilježje u srpskom narodu traje od poraza kneza Lazara pred Turcima u Kosovskoj bitki 15. lipnja 1389., istinskog utemeljitelja događaja, jer se sjećanje na tu bitku obnavlja iz stoljeća u stoljeće. Kao da je taj poraz ujedno i srpska veličina, odnosno Bog je izabrao taj narod s nakanom da se i preko nedaća, njime posluži da ostvari svoje ciljeve. Tako se Srbi, posebno u epskom pjesništvu, hrane svojim patnjama, te stvaraju mit od svojeg mučeništva²¹. To je tzv. kompleks bolnog sluge (F. Thual).

Događaj koji se prenosi usmeno dobiva epski oblik, a često nije moguće spriječiti da epska prošlost postane dio političkog konteksta. Inkorporacija epskog u nacionalnu povijest i pamćenje, dala je epskoj literaturi novu legitimaciju i funkcije, pa žrtvovanje za “krst časni” i “slobodu slavnu” postaje paradigma kolektivnog samorazumijevanja. Nažalost, često se događa da kada epski događaji postanu politički kontekstualizirani, i zločin stiže na krilima tog epskog pjesništva. Tendencija je da se pamćenje koje je temeljno kulturni pojam, svede na političku upotrebu, a literarni tekstovi su kanali kroz koje se prenosi ideološki okvir u kojem informacije i pamćenje formiraju identitet²².

Početakom 1990-ih godina Milošević je znao razbuditi tu pradjedovsku osnovu i kulturnu ostavštinu, te je staviti u službu velikosrpskog plana, pretvarajući je u ideološko oružje kako bi opravdao rat i zločine²³. Tako je srpska propaganda sustavno iznosila i izvještavala, preuveličavala, o svim zločinima koje su Srbi pretrpjeli, osobito o onima koje su Hrvati počinili u Drugom svjetskom ratu – kao da bi ponudila opravdanje za zločine koje se pripremala učiniti. Kako kaže P. Bruckner, zločinac se mora prurušiti u žrtvu i sve mu je oprošteno; on tako dobiva “pu-

21 U raspravama o toliko kontroverznoj temi postoji li balkanski mentalitet Holm Sundhaussen kaže da, ako on postoji, prepoznatljiv je upravo prema svojoj sklonosti prema mitu, koji uključuje doba turske vlasti ili turski jaram, doba nacionalnih preporoda, kosovski mit, hajdučki mit i žrtvoslovni mit. Karakteristično za balkanski mit su mnoga obilježja nepogrešivosti u njegovu profilu. Usp. TODOROVA, M., “Introduction” u *Balkan Identities. Nation and Memory*, uredila M. Todorova, New York University Press, New York 2004., 7.

22 BAKIĆ-HAYDEN, M., “National Memory as Narrative Memory. The Case of Kosovo” u *Balkan Identities. Nation and Memory...*, 27.

23 Davno prije Vuk Karadžić je postavio Kosovo u srce njegovih ljudi kao živi izraz njihova nacionalnog duha. U srpskoj samosvijesti Kosovska bitka nastavlja djelovati kao naracija koja nastavlja imati veze s budućnošću na jedinstven način. Kao što jedna anegdota kaže: razlog da budete Srbin jest da možete voditi 600-godišnju bitku protiv Turaka i biti uvjereni da se to događa sada, i pri tome ne imati posve krivo. Usp. M. BAKIĆ-HAYDEN, “National Memory as Narrative Memory...”, 40.

tovnicu vječne nepovredivosti”²⁴. To je posve kriv odnos prema prošlosti.

Etički okvir u odnosu prema pamćenju

Čovjek ne samo da ima povijest, nego je on povijesno biće, tako da njegova povijesnost utječe na sve njegove izbore i djelovanja. Ali, njegov odnos prema pamćenju i povijesti nije samo u obliku znanja, nego je to također i djelovanje, odnosno ima svoju pragmatičnu stranu²⁵. Čovjek nije samo dan unutar povijesnog vremena. On je i sebi zadan, te u stalnom nastajanju za koje se svjesno i slobodno odlučuje. Povijesnost, dakle, označava upravo odnos između onoga što čovjek *jest* i što *postaje* ili *treba postati*. Za razliku od drugih živih bića koja nemaju svijest o sebi i svojoj povjesnosti, čovjek poznaje svoje uvjete, granice i perspektive, posjeduje mogućnost ostvarivanja i odlučivanja. On velikim dijelom može vladati i slobodno se ophoditi prema svojem pamćenju, slobodan je također u otkrivanju i liječenju svojih emocija itd. Kao moralno biće, čovjek pretpostavlja svoj identitet, u odnosu na koji se odlučuje za dobro ili zlo. Tako je identitet izvor moralnosti, budući da znanje i svijest o sebi jesu temelj i pretpostavka svakog moralnog djelovanja.

Pokušaj davanja etičkih parametara pamćenja polazi od dviju temeljnih pretpostavki: da postoji određena imperativnost odnosno nužnost pamćenja, te određeni kriteriji prema kojima se taj (biblijski) imperativ: Sjećaj se! treba ravnati. Etika želi predložiti kriterije koji ne guše pamćenje, nego nadziru odnos prema njemu, a time posljedično i praksu sjećanja. Pri tome se uvijek misli na aktivno pamćenje (P. Ricoeur razlikuje pasivno pamćenje, kada u svijest nesvjesno dolaze prošli događaji, i aktivno pamćenje, kada svjesno izabiremo, prizivamo i sakupljamo naša sjećanja), kada smo mi sami pokretači pamćenja i nešto s njime činimo, a nismo samo nesvjesno uvučeni u taj proces.

Imperativ: Sjećaj se! Biblija kao knjiga pamćenja *per eccellenza* daje pamćenju socijalnu dimenziju. Kada se pojedinac obraća Bogu s molbom da ga se sjeti, to ujedno

---

24 Usp. BRUCKNER, P., Napast nedužnosti, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1997., 172-173.

25 Usp. VOLF, M., The End of Memory. Remembering Rightly in a Violent World, W.B. Eerdmans Publishing Company, Michigan-Cambridge 2006., 67.

znači kako ga moli da *učini* nešto za njega. Prema biblijskom shvaćanju, pamćenje je vrlo rijetko samo psihološka pojava, a češće je to čin koji se treba konkretizirati. U tom smislu, i ljudi su pozvani da djeluju prema primjeru Božjem. Biblijski imperativ: Sjeti se! odnosi se na zapovijedi kako bi ih se izvršilo, a ne u smislu pasivnog sjećanja. Pamćenje, dakle, utemeljuje zapovijedi, a one određuju poruku kojom nas uče prošlost i pamćenje²⁶. Do izražaja dolazi povezanost djelovanja s prethodnim iskustvom, odnosno mi djelujemo na osnovi osobne prošlosti, smješteni u dano nam vrijeme i prostor, ali nismo njima apsolutno određeni, nego imamo slobodu izbora koja nadilazi osobne i društvene uvjetovanosti.

Imperativnost pamćenja na osobnoj razini nije određena. Sjećanja se pojedincu ne mogu nametnuti, nego on spontano *bira* vlastitog života, svjestan svojeg prava da može birati. Međutim, kada se radi o tragičnim događajima, to pravo postaje dužnost sjećanja i svjedočenja²⁷. Zaborav onih koji su pretrpjeli nepravde i koji su ubijeni, značio bi dvostruku nepravdu i dvostruko ubojstvo, ovo drugo simbolično. Tako se težište između pamćenja i zaborava premješta na antitezu između pravde i nepravde, između povijesne istine i institucijskih oblika poticanja na amneziju²⁸.

U tom smislu postoji dužnost elaboriranja "političke ideje pravednog pamćenja"²⁹. Ali, ta dužnost pamćenja, iako se odnosi na prošlost, ne isključuje ostale vremenske kategorije (sadašnjost i budućnost), te ne dopušta da se uz komemoraciju jučerašnjih žrtava usporedo događa opća ravnodušnost prema onim aktualnim. Opasno je pretjerano isticati pamćenje ili kult prošlosti, jer može prouzročiti neosjetljivost za sadašnjost, te je potrebno istaknuti da je važnost prema prošlosti jest uvijek vezana za globalni etički okvir dužnosti, odgovornosti i solidarnosti.

Etički parametri pamćenja. Budući da povijesne činjenice same po sebi ne daju jasnu pouku, potrebno je daljnje tumačenje, prema kojem trenutnim situacijama dajemo smisao i prosuđujemo ih na osnovi prošlog iskustva. Polivalentnost i dvosmislenost koje određuju pojam pamćenja, otežavaju ali ne sprečavaju potonju interpretaciju, koja se treba temeljiti na dva kriterija: epistemološkom i pragmatičnom.

26 Usp. VOLF, M., *The End of Memory...*, 105.

27 Usp. TODOROV, T., *Gli abusi della memoria...*, 34.

28 Usp. TOTA, A. L., "L'oblio imperfetto...", 63.

29 RICOEUR, P., *La memoria, la storia, l'oblio*, Raffaello Cortina Editore, Milano 2003., 7.

Prema epistemološkom kriteriju pamćenje mora biti istinito, odnosno predodžba o prošlosti; prepričavanje prošlosti i stvarno dogođene činjenice trebaju se podudarati. Prisjetimo li se Halbwachsove teorije o nemogućnosti "čistog pamćenja", čini se da ta obveza istinitosti pamćenja nije ostvariva ili je samo djelomično ostvariva. Epistemološki kriterij, odnosno važnost istinitosti pamćenja i načelo da samo istina može pomoći zajednici i njezinu zajedništvu, temelji se na paradigmi "pamćenje-zatvor"³⁰, te stoga taj kriterij zahtijeva pragmatsku nadopunu, jer pamćenje po sebi nije usmjereno samo prošlosti, nego također sadašnjosti i budućnosti. Stoga je nužno kognitivnoj ili epistemološkoj dimenziji pridružiti onu jednako važnu, praktičnu ili pedagošku dimenziju. Osobe s istim iskustvima mogu dati posve drugačije značenje događajima i izvući posve drugačiju pouku (kao što smo vidjeli na primjeru Kosovske i Krbavske bitke). Sjećanje na patnju nekoga učini osjetljivijim za patnje drugih, a nekoga posve neosjetljivim. Temeljni problem jest, kako pamćenje iskoristiti za opće dobro, to jest *kako* na istinit način predočiti pamćenje, izvlačeći iz njega pozitivno značenje, kako bi se moglo živjeti *unatoč* pamćenju³¹.

30 VOLF, M., "Istinitost, terapija, egzemplarnost" (Verità, terapia, esemplarità) u Kršćanstvo i pamćenje. Kršćansko pamćenje i oslobodenje od zlopamćenja (Cristianesimo e memoria. Memoria cristiana e liberazione dal rancore), Hrvatski caritas - Franjevački institut za kulturu mira, Split-Zagreb 2004., 230.

31 Tzvetan Todorov predlaže razlikovanje u korištenju pamćenja. Prema njemu jedan događaj može se čitati na doslovan i na egzemplaran način. Što se tiče doslovnog načina, subjekt otkriva sve uzroke i posljedice čina te postaje svjestan o svim osobama koje su imale veze s njegovom patnjom i čini da one pate kad se za to stvori prigoda. On tako uspostavlja kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti proširujući posljedice početne traume na sve trenutke postojanja. Ukratko, događaj shvaćen doslovno želi podvrći sadašnjost prošlosti. Što se tiče egzemplarnog načina čitanja prošlosti, subjekt bez da niječe situaciju kako se ona dogodila, služi se tim događajem kao modelom kako bi razumio nove situacije. S jedne strane se umanjuje bol koju uspomena uzrokuje marginizirajući događaj, dok s druge strane, i ovdje uspomena prestaje vrijediti samo za neku našu privatnu sferu i ulazi u onu javnu, uspomena se otvara analogiji i poopćavanju, pružajući primjer i izvlačeći iz njega pouku, tako da prošlost postaje načelo djelovanja u sadašnjosti. Usp. TODOROV, T., Gli abusi della memoria, Ipermedium libri, Napoli, 2001., 34-45.

Kad se govori o odnosu pamćenja i identiteta, treba znati da je identitet širi od pamćenja, te da je pamćenje samo jedna odrednica našeg identiteta. Bez identiteta i svijesti o njemu, pamćenje je lišeno smjera i projekata, obezglavljeno je i neodređeno. Znači da nije dovoljno samo sjećati se, nego treba i znati kako to činiti, kako sjećanja integrirati u život tako da budu temelj sadašnjeg iskustva i da ne priječe stvaranje novih pozitivnih iskustava u budućnosti. Novija istraživanja pamćenja ističu aktivnu, stvaralačku, funkcijsku dimenziju pamćenja, te na taj način sve više aktualiziraju tu problematiku. Pamćenja se sve više shvaća utilitarno bilo na individualnoj, bilo na društveno-političkoj razini, te upravo ta činjenica potiče znanstveni interes, ali i političku manipulaciju. Zato je holistički pristup temi pamćenja nezaobilazan, dok je etički diskurs jedna od (naj)važnijih odrednica prema kojima se pamćenje kao materijal pretvara u pamćenje kao praksu.

Ovaj rad koji je u općenitim crtama želio prikazati utjecaj pamćenja na stvaranje identiteta, može poslužiti kao matrica na kojoj bi se dublje i sadržajnije mogli proučiti konkretni primjeri ličke prošlosti, a ja sam se osvrnula samo na jedan bitan događaj iz te prošlosti, na Krbavsku bitku. S obzirom na pretrpljene patnje u Drugom svjetskom ratu i u nedavnom Domovinskom ratu, smatram da bi takve studije na ovom ličkom području bile vrlo važne kako bi se postiglo da prošlost ne bude prepreka suživotu, nego da postane trajni motiv da se negativnosti ne ponavljaju. Svatko, a posebno nove generacije, imaju pravo i obvezu poznavati i sjećati se događaja iz prošlosti, te poučeni takvim iskustvima, pozitivnim ili negativnim, trebaju stvarati identitet koji ne opterećuje nego izgrađuje.

IZGRADNJA IDENTITETA NA TEMELJU PAMĆENJA I ZABORAVA

Ključne riječi: identitet, pamćenje, zaborav.

Tema o pamćenju u novije vrijeme postaje sve važnija, osobito ako govorimo o interakciji između pamćenja i identiteta. Kako bi smo što bolje razumjeli povezanost te dvije pojave, potrebno je najprije razlikovati prošlost kao historiografiju od prošlosti kao pamćenja, te različitosti između tradicije i povijesti. Pamćenje je dvoznačno, polivalentno i promjenljivo, i kao takvo ima važnu funkciju (funkcionalno pamćenje) u oblikovanju našeg identiteta. Ono uvijek čini selekciju događaja na osnovi današnjih želja i interesa. U tom procesu, paradoksalno, i sam zaborav ima neizostavnu ulogu. Čovjek, kao slobodno biće, unatoč poteškoćama pristupa "čistom pamćenju" ostaje slobodan u odnosu na pamćenje i nije njime apsolutno uvjetovan. Ipak, pamćenje, zbog svoje promjenljive prirode, lako podliježe zloupotrebama i ostavlja mnogo prostora za manipulaciju, bilo na individualnoj bilo na kolektivnoj razini. Stoga je važan etički parametar koji kontrolira (zlo)upotrebu pamćenja, što osobito vrijedi za traumatsko pamćenje, koje je zapravo i najteže kontrolirati. Rad se bavi općenito temom odnosa pamćenja i identiteta, koju također želi potkrijepiti primjerom dvaju različitih odnosa prema pamćenju (usporedba između bitke na Krbavskom i bitke na Kosovu polju). Osnovno pitanje na koje rad želi odgovoriti jest kako čovjek koji je pretrpio, a tako i čovjek iz Like, može stvoriti preduvjete za suživot, na način da se oslobodi od zlopamćenja a sačuva pamćenje.

IDENTITY CONSTRUCTION BASED ON MEMORY AND FORGETFULNESS

Keywords: identity, memory, forgetfulness.

The subject of memory is recently becoming increasingly important, especially when discussing the memory-identity interaction. In order to understand better the connection between the two phenomena, the distinction between past as historiography and past as memory must be drawn first, then the distinction between tradition and history. The memory is an ambiguous and changing phenomenon, and as such has an important role (functional memory) in the shaping of our identity. It always selects the events based on our present wishes and interest. Paradoxically, forgetfulness itself plays an important role in the process. Man, as a free being, despite of the difficulties of the access to the 'pure memory', remains free in relation to memory and is not completely determined by it. Nonetheless, memory is easily misused due to its changeable nature, and leaves ample room for manipulation, both on the individual and on the collective level. This is why the ethical parameter controlling the (mis)use of memory is important, especially concerning the traumatic memory, the one that is actually hardest to control. The paper analyses the memory-identity relation in a general sense, trying to support it with an example of two different ways of dealing with memory (a comparison between the Battle on the Krbava Field and the Battle on the Kosovo Field). The fundamental question the paper attempts to answer is how a man who has suffered, including a man from Lika, can create conditions for coexistence, liberating himself from bearing grudges and preserving memory.